

Максим МЕЛЬНИЧЕНКО,

начальник відділу нагляду за додержанням
законів органами податкової міліції
прокуратури Київської області,
радник юстиції,
аспірант Національної академії
прокуратури України

УДК 343.13

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСІБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Становлення та розвиток кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність осіб, які здійснюють досудове розслідування, за вчинення злочинів проти правосуддя, не можна розглядати окремо від історичного минулого. Дослідження такої групи злочинів необхідне для формулювання наукових положень та висновків. На думку М.С. Таганцева, його завданням має бути не лише догматичне з'ясування та виклад начал чинного права, а й їх критична оцінка на підставі даних практики, основ науки і положень вітчизняної історії права [1, 30]. Як слушно зауважив відомий російський учений М.Д. Сергєєвський, дослідивши походження відповідного інституту чи законоположення, ми дізнаємось про ті умови, що впливали на його розвиток, і завдяки цьому зможемо оцінити його сучасне значення, тобто отримати можливість вирішити: чи повинно бути законоположення збережене, чи воно має поступитись місцем іншому як таке, що втратило життєву підставу внаслідок зміни умов [2, 8].

На нашу думку, історико-правовий аналіз злочинів проти правосуддя, що вчиняються особами, які здійснюють досудове розслідування, вкрай важливий, адже він дасть змогу дослідити розвиток кримінального законодавства на певних

етапах; з'ясувати структуру суспільних відносин, які були поставлені законодавцем під охорону відповідних кримінально-правових норм, а також ефективність такої кримінально-правової охорони; виявити недоліки та переваги кримінально-правової регламентації цієї групи злочинів проти правосуддя, а також запропонувати та обґрунтувати зміни і доповнення до чинного Кримінального кодексу України (КК України).

Метою статті є історичний огляд становлення кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють досудове розслідування. Для цього буде розглянуто історичні пам'ятки, що діяли на території України.

Зазначимо, що однією з перших історичних пам'яток, яка передбачила кримінальну відповідальність за подібні діяння, був Судебник 1550 року. У ст. 70 Судебника було закріплено відповідальність за незаконний арешт та накладення оков на особу, яка потребує поруки, без рішення міського прикажчика, який виконував судові обов'язки, та намісника, який був на суді, а також представників уїзного дворянства в особі двірського, старости, цілувальника.

За часів правління Петра I відбувся перехід до слідчої форми доказування. Указ від 21 лютого 1687 року «Об отмене в суд-

ных делах очных ставок, о бытии вместо оных расспросу и розыску, свидетелях, об отводе оных, о присяге, наказаниях лже-свидетелей и пошлинных деньгах» фактично запровадив розслідування, яке проводили спеціальні державні чиновники [3, 397]. Однак в інших правових пам'ятках тієї доби не передбачалася кримінальна відповідальність осіб, які здійснювали досудове розслідування.

Не містили відповідних правових норм Литовські статuti 1529, 1566 та 1588 років [4–6], а також Права, за якими судився малоросійський народ 1743 року [7].

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року [8] правосуддя насамперед набуло статусу самостійного об'єкта кримінально-правової охорони. У цьому нормативному акті структурно виділена окрема глава 5 «Про неправосуддя» розділу V «Про злочини та проступки по службі державній та громадській». Однак злочини, подібні до тих, що нами досліджуються, були закріплені в іншій главі цього ж розділу – главі 11 «Про злочини та проступки чиновників по деяких особливих родах служби», відділі 1 «Про злочини та проступки чиновників при слідстві та суді». У ньому йшлося про відповідальність за такі злочини: порушення правил, вказаних у законі, у тому числі в повільному або недбалому виконанні службових обов'язків, вчиненому чиновником, який здійснював слідство, через необережність або незнання своїх обов'язків; а також вчинення відповідного діяння умисно (ст. 426); непорушення кримінальної справи через недбалість у випадках, коли для цього були достатні підстави, або вчинення цього діяння умисно, якщо буде доведена його особиста заінтересованість у ньому (ст. 429); вчинення діяння судовим слідчим, яке виразилося в тому, що він не допитав обвинуваченого, а також нескладання протоколу протягом доби поліцейським у випадку неприбуття слідчого судді для допиту та неоголошення обвинуваченому про причини його затримання (ст. 430); повільне здійснення чиновником слід-

ства без поважних причин або вчинення відповідного діяння умисно, чи за наявності особистої заінтересованості, чи з мотивів ненависті, ворожнечі, чи з інших причин (ст. 431); примушування слідчим шляхом застосування погроз або іншими протизаконними засобами обвинуваченого до визнання або свідка до давання показань, кваліфікуючою ознакою якого визнавалося застосування катувань чи насильства (ст. 432).

Окрім цього відділу, глава 11 розділу V Уложення містила відділ 3 «Про злочини та проступки чиновників поліції», в якому передбачалася відповідальність цих осіб, адже від їх діяльності залежало виконання судових актів. Статті, включені у цей розділ, покликані були стимулювати чиновників поліції до своєчасного виявлення, припинення чи недопущення вчинення інших злочинів. У цьому відділі закріплена відповідальність за: недбале або умисне допущення чиновником поліції вчинення злочину, якому він міг запобігти (ст. 466); своєчасне неповідомлення у відповідні інстанції про вчинений злочин або незатримання підозрюваного за наявності достатніх доказів, вчинене з недбалості чи умисно (ст. 467); незаконне тримання особи під вартою у місцях, які для цього не призначені, або за відсутності для цього підстав (ст. 448); тримання особи під вартою довше строку, визначеного у судовому вироку без законних підстав (ст. 451); втеча арештанта або рекрута, відданого для випробування в лікарню, через недбалість поліцейського чиновника або варті (ст. 447); спричинення через недбале ставлення поліцейського чиновника значної шкоди будь-якій зі сторін у цивільній справі (ст. 454); надання переваг поліцейським чиновником одній зі сторін у цивільній справі на шкоду іншій при виконанні судового рішення (ст. 455); невиконання чиновниками, які здійснюють слідство, процедурних норм, правил та форм (ст. 456); використання чиновником своїх повноважень для надання винуватому передбачених законом засобів з метою уникнення відповідальності або

для послаблення сили наданих проти підсудного доказів (ст. 463).

Отже, Уложення 1845 року охороняло правосуддя достатньо повно. По-перше, у його нормах була закріплена кримінальна відповідальність не лише суддів, а й осіб, які здійснювали досудове розслідування (за сучасною термінологією) – чиновника, який вів слідство, чиновника поліції тощо. При цьому кримінальна відповідальність зазначених суб'єктів вказана у самостійній структурній частині Уложення; по-друге, відповідні суб'єкти притягалися до відповідальності не лише за умисні, а й за необережні діяння, що були результатом помилки чи неправильного тлумачення закону, які порушували законні права та свободи потерпілого.

У Кримінальному уложенні 1903 року, яке діяло частково, у главі XXXVII «Про злочинні діяння по службі державній та громадській» містилася низка норм, які передбачали відповідальність за посягання на правосуддя службовцями [9]. Відповідно до ст. 636 Кримінального уложення службовцем визнавалася будь-яка особа, яка виконувала обов'язки або тимчасово виконувала доручення державної або громадської служби як службовою особою: або поліцейський, або інший страж чи служитель, або особа сільського чи міщанського управління. До службовців також належали судді та слідчі. Такі особи притягалися до кримінальної відповідальності за перевищення влади (ст. 636), бездіяльність влади (ст. 639), невжиття заходів чи невчинення дій з переслідування злочинців або про приведення у виконання судових рішень (ч. 4 ст. 369).

Зокрема, у Кримінальному уложенні передбачалася відповідальність за: невжиття заходів щодо запобігання злочинам, неповідомлення начальства про злочин (ст. 643); приховання у доносі істотної обставини вчинення злочину (ст. 644); невжиття заходів до затримання злочинця (ст. 645); незаконне позбавлення особистої свободи в результаті затримання, ув'язнення, продовження строку позбавлення волі чи застосуван-

ня більш тяжкого виду позбавлення волі внаслідок незнання своїх обов'язків або з необережності (ст. 649); проведення обшуку, огляду, виїмки в не дозволеному законом порядку (ст. 650); незаконне освідкування особи жіночої статі (ст. 651); неналежний нагляд за арештом (ст. 652); одержання хабара (ст. 656); примушування внаслідок зловживання службовими повноваженнями або заходами, не сумісними з правосуддям обвинуваченого, до визнання, а свідка до давання показань при провадженні цивільних справ або справ про кримінальну чи дисциплінарну відповідальність (ст. 676).

Також Кримінальне уложення передбачало відповідальність за фальсифікацію доказів: за підроблення або перероблення письмового чи речового доказу з метою відведення підозри на певну особу у вчиненні злочинного діяння або службового проступку, якщо такий неправдивий доказ був предметом дізнання чи приводом до порушення кримінального переслідування, або до притягнення особи до дисциплінарної відповідальності (ч. 1 ст. 259).

Таким чином, аналіз Кримінального уложення 1903 року дає змогу дійти висновку, що злочини, які у чинному КК України належать до злочинів проти правосуддя службових осіб (у тому числі тих осіб, які здійснювали досудове розслідування), належали до злочинів проти служби державної або громадської. Окрім цього, для вдосконалення кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя, вчинені особами під час здійснення досудового розслідування, можна запозичити наступне: долучити незаконне проведення огляду, обшуку в житлі чи іншому володінні особи, вчинене особою, яка здійснює досудове розслідування, до злочинів проти правосуддя. Доцільно було б передбачити кримінальну відповідальність у КК України за фальсифікацію доказів, оскільки такі діяння становлять істотну суспільну небезпеку (що вимагає додаткового обґрунтування в подальших дослідженнях).

Історія розвитку радянського кримінального законодавства засвідчила, що інтереси правосуддя, з одного боку, були основними для законодавця тих років, однак існували проблеми щодо кримінально-правової охорони правосуддя. Не було кодифікованого законодавства, не створено чіткої системи судових органів, не було дотримано процедури розслідування та розгляду справ.

За радянських часів кримінально-правова охорона правосуддя поступально розвивалась. Так, у підрозділі 2 «Злочини проти порядку управління» глави I «Державні злочини» КК УРСР 1922 року містилася стаття 94, цікава для нашого дослідження [10]. У ч. 1 цієї статті встановлювалася відповідальність за звільнення заарештованого з-під варти або з місць ув'язнення або сприяння його втечі. У главі II зазначеного кодексу «Посадові (службові) злочини» передбачалася кримінальна відповідальність за незаконне затримання, незаконний привід, а також примушування до давання показань на допиті шляхом застосування незаконних заходів особою, яка здійснює слідство або дізнання (ч. 1 ст. 112). Отже, у цьому кодексі законодавцю не вдалося розмежувати судову владу з іншими інститутами державного управління. Саме тому кримінально-правовій охороні підлягав весь інститут державного управління, до якого належало і правосуддя.

У Кримінальному кодексі УРСР 1927 року [11] злочини проти правосуддя також не були виокремлені законодавцем у структурну частину. Статті про відповідні злочини закріплені у таких главах: «Інші злочини проти порядку управління» – незаконне звільнення заарештованого з-під варти чи з місць позбавлення волі або сприяння втечі (ст. 81) та «Посадові (службові) злочини» – незаконне затримання, незаконний привід, примушування до давання показань, поміщення під варту як запобіжний захід з особистих або корисливих спонукань (ст. 115).

У період чинності КК УРСР 1927 року тривала наукова дискусія щодо того, чи

потрібно виокремлювати злочини проти правосуддя у самостійну групу злочинів. Так, на думку М.Д. Шаргородського, суд та прокуратура належать до органів управління держави, тому й посягання на них мають міститися у главі «Злочини проти порядку управління» [12]. І навпаки, І.С. Власов наголошував, що при виділенні групи злочинів проти правосуддя органи, які здійснюють правосуддя та сприяють йому, цікавлять законодавця не як ланка державного апарату і не як галузь державного управління, а як «механізм», що виконує особливо важливі завдання [13]. Однак з 50-х років минулого століття серед науковців почала домінувати позиція, що злочини проти правосуддя охоплюють самостійну групу суспільних відносин, а тому доцільно їх об'єднати у самостійний розділ Особливої частини КК України.

Враховуючи це, у КК УРСР 1960 року було виділено окрему главу VIII Особливої частини «Злочини проти правосуддя». Серед таких злочинів помітне місце займають злочини проти правосуддя, які вчинялися особами під час здійснення досудового розслідування. Зазначимо, що законодавець відповідні статті закріпив на початку глави VIII Особливої частини КК УРСР 1960 року. До злочинів, що вчинялися особами під час здійснення досудового розслідування, належали: завідомо незаконний арешт, затримання або привід (ст. 173), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 174), примушування до давання показань (ст. 175). Отже, у КК УРСР 1960 року злочини проти правосуддя були об'єднані законодавцем в окрему групу та розміщені у самостійній структурній частині Особливої частини КК України. З-поміж них є злочини, які вчиняються особами під час здійснення досудового розслідування. При цьому збережена певна правонаступність від кримінальних кодексів радянської доби попередніх років.

Дослідження історичних пам'яток, які застосовувались на території України, щодо встановлення кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють досудо-

ве розслідування, має важливе значення для подальшого вивчення відповідних статей Особливої частини КК України, що передбачають відповідальність за такі злочини.

Отже, кримінально-правові норми, в яких передбачено відповідальність осіб, що здійснюють досудове розслідування злочинів проти правосуддя, сформува-лись упродовж тривалого часу. Проте деякі законодавчі положення відповідного

історичного періоду можна використати для вдосконалення сучасного кримінального законодавства України в цій частині, а саме: незаконне проведення огляду, обшуку у житлі чи іншому володінні особи, вчинене особою, яка здійснює досудове розслідування, доцільно долучити до злочинів проти правосуддя. Також варто було б криміналізувати в чинному КК України таке діяння, як фальсифікація доказів, що було здійснено в Кримінальному уложенні 1903 року.

Список використаних джерел:

1. *Таганцев Н.С.* Русское уголовное право: лекции: в 2 т. / Н.С. Таганцев. – М.: Наука, 1994. – Т. 1. – 380 с.
2. *Сергеевский Н.Д.* Русское уголовное право: пособ. к лекции / Н.Д. Сергеевский. – СПб: Типография М.М. Стасюлевича, 1911. – 397 с.
3. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. / под ред. О.И. Чистякова. – М.: Юридическая литература, 1985. – Т. 4: Законодательство периода становления абсолютизма. – 512 с.
4. Статути Великого Князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2002. – Т. I: Статут Великого Князівства Литовського 1529 року. – 464 с.
5. Статути Великого Князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003. – Т. II: Статут Великого Князівства Литовського 1566 року. – 560 с.
6. Статути Великого Князівства Литовського: у 3 т. / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2004. – Т. III: Статут Великого Князівства Литовського 1588 року. – 672 с.
7. Права, за якими судиться малоросійський народ, 1743 року / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 1997. – 547 с.
8. Уложение о наказаниях уголовныхъ и исправительныхъ // Сводъ Законовъ Россійской Имперіи: в 16 т. – СПб: Русское книжное товарищество «Дзятель», 1912. – Т. 15. – С. 68–203.
9. Уголовное уложение, высочайше утвержденное 22 марта 1903 года. – СПб: Сенатская типография, 1903. – 144 с.
10. Уголовный кодекс УССР // Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – Х.: Типография Вукопспілки, 1922. – С. 561–592.
11. Уголовный кодекс УССР: в редакции 1927 года [текст с пострядними роз'ясненнями і циркулярами і постановленнями НКЮ і Верхсуда УССР і определениями УКК Верхсуда по 1 июля 1927 г. с сопост. таблицей статей УК старой и новой редакции и алф.-предм. указателем] / сост. И.И. Курицкий, Л.А. Гиммельфарб, Н.И. Шихмантер. – Х.: Юриздат НКЮУССР, 1927. – 108 с.
12. *Шаргородский М.Д.* Система Особенной части УК РСФСР / М.Д. Шаргородский // Социалистическая законность. – 1947. – № 6. – С. 3–8.
13. *Власов И.С.* Об объекте преступлений против правосудия / И.С. Власов // Ученые записки ВНИИСЗ. – М., 1964. – Вып. 1(18). – С. 95–106.

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСІБ,
ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ДОСУДОВЕ РОЗСЛІДУВАННЯ,
ЗА ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПРАВОСУДДЯ:
ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

У статті досліджується генеза встановлення кримінальної відповідальності осіб, які здійснюють досудове розслідування, в історичних пам'ятках кримінального права України. На підставі цього зроблено окремі висновки щодо вдосконалення чинного КК України.

Ключові слова: злочини проти правосуддя; особи, які здійснюють досудове розслідування; історична пам'ятка; кримінально-правові норми.

Максим МЕЛЬНИЧЕНКО

**УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЛИЦ,
ОСУЩЕСТВЛЯЮЩИХ ДОСУДЕБНОЕ РАССЛЕДОВАНИЕ,
ЗА СОВЕРШЕНИЕ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ
ПРАВОСУДИЯ: ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ**

В статье исследуется генезис установления уголовной ответственности лиц, осуществляющих досудебное расследование, в исторических памятниках уголовного права Украины. На основании этого сделаны отдельные выводы по совершенствованию действующего УК Украины.

Ключевые слова: преступления против правосудия; лица, осуществляющие досудебное расследование; исторический памятник; уголовно-правовые нормы.

Maxim MELNICHENKO

**CRIMINAL LIABILITY OF PERSONS ENGAGED PRETRIAL
INVESTIGATION FOR CRIMES AGAINST JUSTICE:
A HISTORICAL AND LEGAL ASPECTS**

This article examines the genesis of the criminalization of persons carrying out a preliminary investigation into the historical monuments of the criminal law of Ukraine. On this basis, some of the findings made to improve the existing Criminal Code.

Keywords: crime against justice; persons exercising a preliminary investigation; historical memo; penal provisions.

